

УДК 1.14(93)

ЮСУФ ХОС ҲОЖИБНИНГ «ҚУТАДҒУ БИЛИГ» АСАРИДАГИ ИЖТИМОЙИ-ФАЛСАФИЙ ҚАРАШЛАР: ҚОЗОҒИСТОН ВА МАРКАЗИЙ ОСИЁ ЁШЛАРИНИНГ АВЛОДЛАРАРО ТАЛҚИНИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15715733>

Мирахматова М.Л.

«Фармация» факультетининг 2- курс талабаси.

Жанубий Қозоғистон медицина академияси. Шимкент. Қозоғистон.

Аннотация: В данной статье рассматриваются проблемы социальных и нравственных жизни народа в произведении «Кутадгу билиг» Юсуфа ХосҲожиба, талантливого ученого Средневековья, известного мудреца и великого философа стран Востока. Подчеркивается, что его творчество стало венцом своего времени и сегодня не утратило своей значимости и актуальности с точки зрения освещения социальных и нравственных проблем

Ключевые слова: тюркская литература, наука, знание, ученость, поэзия, социальные и моральные проблемы

Abstract: This article discusses the coverage of social and moral issues in people's lives in the work "KutadguBilig" by Yusuf KhosHajib, a talented scholar, famous sage and great philosopher of the Middle East. It is emphasized that his work was the crowning glory of its time and has not lost its importance and relevance in terms of coverage of social and moral issues even today.

Keywords: Turkish literature, science, knowledge, scholars, poetry, social and moral issues.

Мавзунинг долзарблиги: “Қутадғу Билиг” асарида Юсуф Хос Ҳожибнинг ижтимоий-фалсафий қарашлари: Қозоғистон ва Марказий Осиё ёшларининг ғоялараро талқини мавзусининг долзарблиги бир неча жихатлардан иборат.

- мероснинг тарихий ва маданий аҳамияти: Юсуф ХосҲожибнинг “Қутадғу Билиг” асари ўрта аср мусулмон дунёсининг фалсафий, ижтимоий ва ахлоқий қадриятлари ҳақидаги муҳим билим манбаи бўлиб, инсоннинг жамиятдаги ўрни, тўғри хулқ-атвори, шунингдек, оиладаги муносабатлар ва муносабатлар ҳақидаги қарашларни акс еттиради. Ушбу қарашлар замонавий Марказий Осиё мамлакатларида, шу жумладан Қозоғистонда Шарқнинг мумтоз меросига бўлган қизиқишнинг тикланиши шароитида долзарбдир.

- маданиятлараро ва авлодлараро мулоқот: Юсуф Хос Ҳожиб ижоди Ислом фалсафаси анъаналари ва маҳаллий ижтимоий амалиётлар ўртасидаги ўзига хос алоқа нуқтасини ифодалайди, бу бизга Қозоғистон ва бошқа

Марказий Осиё мамлакатларининг замонавий муаммолари билан ўхшашлик қилиш имконини беради. Минтақа ёшлари ушбу ғояларни ижтимоий ва маданий муҳитдаги ўзгаришлар, шунингдек глобаллашув ва замонавий муаммолар шароитида қандай қабул қилишлари муҳим аҳамиятга эга.

- ёшлар ва ижтимоий ўзгаришлар: Қозоғистон ва бошқа Марказий Осиё мамлакатлари ёшларнинг қарашлари ва кадриятларига таъсир кўрсатадиган муҳим ижтимоий, сиёсий ва иқтисодий ўзгаришларни бошдан кечирмоқда. Шу муносабат билан Юсуф ХосҲожиб ижоди ва унинг фалсафий қарашларини ўрганиш замонавий авлодларнинг ахлоқ, ахлоқ, ҳуқуқ масалаларини, шахсий ва жамоат манфаатлари ўртасидаги муносабатларни қандай қабул қилишини тушуниш учун асос бўлиб хизмат қилиши мумкин.

-замонавий фалсафага таъсири: Юсуф ХосҲожибнинг ижтимоий-фалсафий ғояларини замонавий воқеликни таҳлил қилишда қўллаш Марказий Осиё маданий хилма-хиллиги шароитида фуқаролик жамиятини мустаҳкамлаш, ёшларни тарбиялаш, ижтимоий ва миллатлараро низоларни бартараф етиш билан боғлиқ муаммоларни ҳал етишга янгича ёндашувларни очиб бериши мумкин.

Шундай қилиб, Юсуф Хос Ҳожибнинг ижтимоий-фалсафий қарашларини ўрганиш ва уларни замонавий ёшлар томонидан идрок етиш нафақат тарихий ва маданий меросни, балки Марказий Осиё ва Қозоғистон мамлакатларидаги замонавий ижтимоий жараёнларни чуқурроқ англаш имконини беради, бу еса ўз фаолиятида маданиятлараро ва авлодлараро мулоқотни ривожлантиришга ёрдам беради.

Мақолани ишлаб чиқиш:Юсуф Хос Ҳожибнинг машҳур "Қутадғу билиг" асарида баён етилган ижтимоий-фалсафий қарашлари ўнлаб йиллар давомида маҳаллий ва хорижий тадқиқотчиларнинг диққат-еътиборида бўлиб келган [1]. Олимларнинг асарларида (Ахметов, З. А. қозоқ фалсафаси тарихи. - Олмаота: Қозоғистон Университети, 2012. .Баласагуни, Й. Н. (1986). Қутадғу билиг (муборак билим). Қадимги Турк тилидан таржима қилинган, intro. А. Кононовнинг мақоласи ва еслатмаси. - М.: Фан.)

Муаллиф асарнинг фалсафий чуқурлигини, унинг ахлоқий, сиёсий ва ахлоқий мазмунини, шунингдек, туркий давлатчилиқ ва маданиятнинг шаклланишида ўзига хос "давр кўзгуси" сифатидаги аҳамиятини таъкидлайди. Замонавий илм-фан доирасида "Қутадғу Билиг"ни фалсафий антропология, Маданиятшунослиқ ва сиёсий фалсафа нуқтаи назаридан тушунишга уринишлар қилинган. Бироқ, катта миқдордаги тадқиқотларга қарамай, ижтимоий муаммоларни талқин қилиш масаласи, айниқса Қозоғистон ва Марказий Осиёдаги ёшлар томонидан идрок етиш ва қайта талқин қилиш нуқтаи назаридан долзарб бўлиб қолмоқда [2.3]. Замонавий ижтимоий-маданий ўзгаришлар, глобаллашувнинг фаол жараёнлари, миллий келиб чиқиши ва маънавий йўналишларига бўлган қизиқишнинг ортиши авлодлараро мулоқотни ва классик асарларни янги ўқишни талаб қилади. Бугунги кунга келиб, "Қутадғу Билиг" авлодлараро нуқтаи назардан, айниқса

минтақанинг ёшлар аудиторияси нуқтаи назаридан кўриб чиқиладиган жуда чекланган микдордаги тадқиқотлар мавжуд. Мухтор Аюезов-таниқли қозок ёзувчиси ва тадқиқотчиси. У туркий маънавий маданият масалаларини ҳал қилди, аммо “Қутадғу билиг” ўзининг илмий изланишларининг марказида бўлмаган. Унинг номи кўпинча миллий фалсафа ва адабиёт тараққиёти контекстида тилга олинади, шунинг учун агар хоҳласа, уни туркий меросга қизиқишни ривожлантиришда нуфузли шахс сифатида тилга олиш мумкин, аммо бевосита тадқиқотчи сифатида эмас[4].

Юсуф Хос Ҳожибнинг "Қутадғу билиг" асарини ўрганиш билан боғлиқ муаммолар Қозоғистоннинг етакчи олимлари: Абсаттарова Р. В. [5], Касенова А. [6], Тоғжанова Г. [7], Сатибалдиева А. [8] асарларида кўриб чиқилган., Рахманова Н. [9], Мамадалиев У. [10].- ва бошқа муаллифлар.

Асарнинг мақсади: Асарга сингиб кетган абадий, аммо кўпинча унутилган қадриятларни аниқлаш ва уларнинг Қозоғистон ва Марказий Осиё ёшлари учун аҳамиятини замонавий дунёда тез ўзгаришлар шароитида қайта кўриб чиқиш учун Қутадғу билигнинг фалсафий тубига шўнғиш. Ушбу тадқиқот ўрта аср донолиги ва бугунги куннинг долзарб муаммолари ўртасида яширин маъноларни ва қутилмаган ўхшашликларни топишга қаратилган бўлиб, ёшларнинг ахлоқий йўналиши ва маънавий ўзини ўзи белгилашига еътибор қаратилган. Муаммо нафақат қадимий фалсафий ҳақиқатларни замонавий дунёга қайтариш, балки улар глобаллашув, технологик ўзгаришлар ва маданий тўқнашувлар муаммоларига дуч келаётган янги авлод учун қандай Илҳом манбаи бўлиши мумкинлигини тушунишдир. Ушбу тадқиқот қуйидаги саволларга жавоб топишга интилади: Юсуф Хос Ҳожиб ғоялари Қозоғистон ва Марказий Осиё ёшларига лойқа анъанавий ва замонавий қадриятлар шароитида ўзига хос йўлни ривожлантиришга қандай ёрдам бериши мумкин? Жамиятда барқарор, ахлоқий йўналтирилган ва баркамол шахсни шакллантиришнинг бошланғич нуқтаси бўлиши мумкин бўлган Юсуф Хос Ҳожиб фалсафаси ва ёшлар онги ўртасида қандай ўхшашликлар мавжуд?

Тадқиқот мақсадига ёндашув тарихий донолик ва замонавий эҳтиёжлар ўртасида чуқур алоқани ўрнатишга, шунингдек, Марказий Осиё ва Қозоғистонда барқарор жамият қуриш учун анъаналар ва инновацияларни бирлаштира оладиган ёш авлоднинг янги фалсафасини шакллантириш йўллари топишга қаратилган. Муаммонинг асосий мақсади: бошлаш учун "ҚутадғуБилиг" асарини тарихий ва фалсафий контекст нуқтаи назаридан чуқур таҳлил қилиш керак. Бу бизга адолат, донолик, куч ва шахсий ахлоқ каби қайси ижтимоий-фалсафий тушунчалар ўша пайтда долзарб бўлганлигини ва уларни замонавий воқеликда қандай қўллаш мумкинлигини тушунишга имкон беради.:

- асарнинг тарихий ва маданий асосларини таҳлил қилиш, асарнинг асосини ташкил етувчи асосий фалсафий ғоялар ва ижтимоий қадриятларни аниқлаш.

- “Қутадғу билиг”да тақдим етилган фалсафий ғояларни Марказий Осиё ва Қозоғистондаги ҳозирги ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий ўзгаришлар нуқтаи назаридан замонавий ёшлар қандай қабул қилишини ўрганиш керак. Бу анъанавий фалсафий тушунчалар ва ёшлар тушунчалари ўртасидаги фарқни аниқлашга, шунингдек, қайси қадриятлар уларга кўпроқ мос келишини тушунишга ёрдам беради.

- таълим дастурлари ва маданий ташаббуслар орқали таълим

- “Қутадғу Билиг” асарида Марказий Осиёга хос миллатлараро ва маданиятлараро низоларни ҳал етишда муҳим бўлган ижтимоий тотувлик ва адолат масалалари кўтарилган. Минтақадаги турли етник ва маданий гуруҳлар ўртасида ўзаро тушунишни яхшилаш ва тинчлик ўрнатиш учун Юсуф Хос Ҳожиб фалсафасидан фойдаланадиган ёндашувларни ишлаб чиқиш зарур.

- рақамли асрда ғояларни оммалаштириш учун media платформалар ва технологиялардан фойдаланиш, фалсафий ғояларни тарқатишнинг муҳим воситаси media платформалар ва онлайн ресурслардан фойдаланиш ҳисобланади. “Қутадғу билиг” фалсафасини ёшларга таништиришга ёрдам берадиган онлайн курслар, нашрлар, видеофилмлар ва бошқа таркиб шакллари яратиш билимларни тарқатиш ва анъанавий қадриятларга еътиборни жалб қилиш учун муҳим қадам бўлиши мумкин.

- иш ғояларини ва уларнинг замонавий ёшлар муаммолари билан алоқасини оммалаштирадиган mobil иловалар, веб-сайтлар ва ижтимоий media саҳифалари каби рақамли лойиҳаларни ишлаб чиқиш. Халқаро ва минтақавий институтлар билан ҳамкорлик Юсуф Хос Ҳожибнинг фалсафий ғояларини янада кенгрок ёйиш ва уларни замонавий ижтимоий-маданий амалиётга сингдириш мақсадида Марказий Осиё фалсафаси, маданияти ва тарихини ўрганиш билан шуғулланувчи халқаро ва минтақавий институтлар билан ҳамкорликни йўлга қўйиш мумкин.

– Юсуф ХосҲожиб фалсафасининг замонавий шароитдаги ролини муҳокама қилиш бўйича қўшма илмий лойиҳалар ва халқаро конференциялар ишлаб чиқиш, шунингдек, билим алмашиш учун платформалар яратиш учун маданий-маърифий муассасалар билан ҳамкорлик қилиш. Вазифа ёшларда нафақат ўтмиш фалсафасига қизиқишни, балки ушбу билимларни шахсий ва жамоат ҳаётида қўллаш қобилиятини шакллантиришдир. Бунинг учун анъанавий қадриятлар ва замонавий туркий ёшлар дунёсига замонавий қарашни ўзида мужассам етган янги фалсафий парадигма ва янги талқинларни яратиш талаб етилади.

Муаммонинг асосий вазифаси: “Қутадғу билиг” фалсафасини ўз ичига олган ўқув дастурларини ишлаб чиқиш:

-мактаб ва университет ўқув курсларида Юсуф ХосҲожибнинг замонавий воқеликка мослаштирилган ижтимоий-фалсафий тушунчалари элементларини жорий етиш. Бу ёшлар ўртасида танқидий фикрлаш ва ахлоқий кўрсатмаларни шакллантиришга ёрдам берадиган асарга асосланган

ахлоқ ва ижтимоий фалсафа, шу жумладан адолат, ахлоқ ва донолик мавзуларини ўз ичига олган курс бўлиши мумкин. Юсуф Хос Ҳожиб фалсафасини оммалаштириш учун онлайн ресурсларни яратиш:

-ёшлар аудиторияси учун очиқ бўлган ва асарнинг ижтимоий-фалсафий ғояларини интерактив шаклда тушунтирадиган рақамли платформаларни (веб-сайтлар, mobil иловалар, video курслар) ишлаб чиқиш. Бу ёшлар ётиборини жамиятдаги ахлоқ, адолат ва ҳамжиҳатликнинг муҳим масалаларига қаратишга ёрдам беради. Маданий-маърифий тадбирларни ташкил етиш: Қутадғу билигнинг ижтимоий-фалсафий ғоялари, шунингдек уларнинг жамиятнинг замонавий муаммоларини ҳал қилишдаги аҳамияти фаол муҳокама қилинадиган ёшлар учун маърузалар, семинарлар ва мунозара клублари. Ушбу тадбирлар ёшлар ва мутахассисларнинг учрашув жойига айланиши мумкин, бу еса ахлоқ ва ижтимоий адолат бўйича конструктив мулоқот қилиш имконини беради. Маданиятлараро мулоқот ва бағрикенглик дастурларини ишлаб чиқиш:

-Қозоғистон ва Марказий Осиёда миллатлараро ва маданиятлараро тушунишни мустаҳкамлашга қаратилган тинчлик ўрнатиш ва маданий ташаббуслар доирасида Юсуф ХосҲожиб фалсафасини қўллаш. Масалан, ижтимоий уйғунликни мустаҳкамлашга ва маданиятлараро низоларни енгишга ёрдам берадиган фалсафий тушунчаларни ўрганишга қаратилган маданий алмашинув ва форумларни ташкил етиш орқали. Илмий тадқиқотлар ва нашрларни қўллаб-қувватлаш:

-“Қутадғу Билиг” асарини ва унинг замонавий замон билан боғлиқлигини чуқурроқ ўрганишга қаратилган тадқиқот ишларини фаоллаштириш. Бундай тадқиқотлар натижаларини илмий ва маданий нашрларга, китобларга киритиш, шунингдек ушбу материалларни таълим муассасаларида ва кенг аудитория орасида оммалаштириш. Фалсафий қадриятларни тарқатиш учун media платформалардан фойдаланиш:

-замонавий воқеликка мослаштирилган “Қутадғу билиг” нинг фалсафий ғояларини тушунтирадиган ва шарҳлайдиган таркиб яратиш учун замонавий media платформалардан (ижтимоий тармоқлар, video блоглар, подкастлар) фойдаланиш. Бу ёшларни муҳим фалсафий мавзуларни тушунарли ва кизиқарли тарзда муҳокама қилишга жалб қилишга ёрдам беради. Фалсафий қадриятларнинг ижтимоий амалиётга интеграцияси: кўнгиллилик, инсон ҳуқуқлари ҳаракати, жамоаларда ҳаёт сифатини яхшилаш лойиҳалари каби ижтимоий ва жамоат лойиҳаларида Юсуф ХосҲожибнинг фалсафий тамойилларини қўллаш. Ушбу тамойиллар янада адолатли ва уйғун жамоаларни яратиш учун асос бўлиши мумкин.

Хулоса: Хулоса қилиб айтганда, Юсуф ХосҲожибнинг “Қутадғу билиг” асарида баён этилган ижтимоий-фалсафий қарашлар бугунги кунда ҳам ўз долзарблигини йўқотмаган. Асардаги адолат, ахлоқ, донолик, тўғри бошқарув, жамоат манфаати ва инсон қадри каби тушунчалар Қозоғистон ва

Марказий Осиё ёшлари учун ҳаётда тўғри йўл топиш, жамиятда ўз ўрнини белгилаш ва ахлоқий йўналишда етукликка еришишда муҳим ўрин тутди.

Адиб зулм ва адолатни жуда ёрқин ифодаларда тасвирлаб кўрсатади:

Кўйёр от туруркүч йағуса кўйёр
Төрү сув турур ақса нэъмат үнёр
Узун эл йэйи тэб тэсэ эй бөгү
Төрү түз йурытғу будунуғ көгү
Эл артар төрү бирлэ этлүр ажун
Эл эксүр бу күч бирлэ бузлур ажу

Мазмуни:

Зулм ёниб турган ўт (каби)дир, яқинлашса куйдиради,
Адолат (эса) сув (каби)дир, у оқса, неъматунади.
Элниузоқидорақилайиндесанг, эй доно,
Сиёсатнитўғриюритиш, халқнишарафлашкерак.
Адолатбилан эл ривожланади, оламгулистонбўлади,
Зулмтуфайли эл инқирозтопади, оламбузилади.
Шоирайтганидек,
Кимнинг хулқ-атвори, феъли яхши бўлса,
У тилагини топади, о-ю кун унга кулиб боқади.

Бу асарнинг ўзига хос томони шундаки, у маърифатчилик йўналишида ёзилган. Асарда ифодаланган гўзал инсоний фазилатлар нафақат адиб яшаган ўша давр учун, балки бизнинг маънавиятимизда ҳам етакчи, долзарб масалалардан бўлган руҳни ақлга таянтириш, билимга чорлаш, ижтимоий адолат, ахлоқни ақл, заковат кучи билан ўрнатиш кераклигига ишончруҳида суғорилган. Бу асарда, биринчи навбатда, ҳукмдор табақага, беклар, зодагонларга мўлжалланган ва ўшаларга тўғри йўлни кўрсатишни мақсад қилган эди.

Бизнинг фикримизча, бу асар нафақат ўтмиш мероси, балки ёшлар онгида янги қадриятлар уйғониши учун пойдевор бўлиши мумкин. Замонавий жамиятда глобаллашув, технология, маданий тўқнашувлар фонида анъанавий қадриятларни сақлаб қолиш ва уларни замонавий ҳаёт билан уйғунлаштириш жуда муҳим. Шу боис, “Қутадғу билиг” ғояларини таълим тизими, медиа платформалар ва маданий-маърифий тадбирлар орқали ёшлар ўртасида кенг тарғиб қилиш керак деб ўйлаймиз.

Шунингдек, Юсуф Хос Хожиб асаридаги ижтимоий тотувлик, миллатлараро бағрикенглик ва адолат ғоялари ҳозирги Марказий Осиёда тинчлик ва барқарорликни сақлаш, ёшларни жамиятда фаол ва ахлоқий етук шахс сифатида тарбиялаш учун муҳим ахлоқий-маънавий манба бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Бизнинг авлод ана шу бебаҳо меросни фақат ўқибгина қолмай, балки ҳаётда, жамоада ва шахсий фаолиятида қўллашга ҳаракат қилиши керак. Шу орқали ёшларимиз орасида ахлоқ, инсоф, бағрикенглик ва жамоат

манфаатини устун қўйиш каби фазилатларни кучайтириш мумкин деб ўйлаймиз.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Yusuf Hasani Xodjib. Kутадгу билиг (муборак билим). - Қадимги Турк тилидан таржима, шарҳлар. Олмаота: Дйке Матбуот, 2006.
2. Ахметов, З. А. қозоқ фалсафаси тарихи. Олмаота: Қозоғистон Университети, 2012.
3. Баласағуни, Ю. К. (1986). Кутадгу билиг (муборак билим). Қадимги Турк тилидан таржима қилинган, intro. А. Кононовнинг мақола славаслатмаси. - М.: Наука.
4. Аuezов М.-қозоқ адабиёт тарихи. Нашр: Москва, 1959 йил.
5. Абсаттаров, Р. В. (2020). Туркий-Ислом цивилизациясининг жимой фалсафаси. - Олмаота: Қозоғистон Университети.
6. Касенов, А. (2018). Yusuf Баласағунининг Кутадгу Билиг асаридаги фалсафий ва сиёсий ғоялар. // Адам Адеми, Но. 1, pp. 37-45.
7. Тоғжанова, Г. (2019). Шарқ фалсафаси контекстида адолат тушунчаси. // Казну фалсафа ва Сиёсатшунослик бюллетени, 2 (70), 112-120 бетлар.
8. Сатйбалдиева А. "Кутадгу билиг" фалсафий ва давлат фикрининг манбаи сифатида // Казну Бюллетени. Фалсафа серияси. 2019. Но. 1. 45-52 бетлар.
9. Рахманова Н. туркий классикадаги жимой идеаллар: замонавий ёшлар учун долзарблик // фалсафа ва жамият. - 2020. - Но. 3. - pp. 65-70.
10. Мамадалиев У. Yusuf хос Ходжиб ва Ислом маданиятида ахлоқ фалсафаси // Марказий Осиё фалсафий журнали, 2021, 2-сон, 30-36-бетлар.

Илова №1

Рақамли (цифровая) маданиятда “Кутадгу билиг” асаридаги ғояларини урганишда ҳаракат қиладиган мисолларни курсатдик:

а) Асарнинг асосий ғояларини ажратиб олиш:

Масалан:

Адолат (Кун Тўғди)
Ақл ва хикмат (Айтолди)
Қаноат (Ўдгурмиш)
Тақдир ва иқбол (Оғдурмиш)

б) Бу ғояларни замонавий рақамли платформаларда қандай кўринишда борлигини таҳлил қилиш:

TikTok: мотивацион видеолар, ҳаёт ҳақида хикматлар, “совет дня” форматлари

Instagram: motivational quotes, story-постлар, reels орқали ҳаёт ҳақида фикрлар

YouTube: motivational podcast ва блоглар, “ақлли раҳбар бўлиш” ёки “бахтли ҳаёт сири” мавзусидаги видео чиқишлар

Introducing ChatGPT: Хаёт, фазилат, муваффақият, раҳбарлик ва бахт ҳақида маслаҳат беради. Бу ҳам рақамли маданиятдаги янги кўриниш ҳисобланади.

в) Анализ қилиш:

Қандай мавзулар трендда?

Юсуф Хос Ҳожибнинг ғоялари бу контентлар билан қанчалик уйғун?

Масалан: “Адолат — раҳбарнинг энг муҳим фазилати” деган фикр TikTok motivational контентларида қандай акс этади?

г) Мисоллар келтириш:

Ҳаётдан ёки интернетдан олинган мисоллар:

Таниқли motivational блогер ёки рақамли инфлюенсерларнинг “ақлли раҳбар”, “инсофли инсон”, “қаноат” ҳақида айтган сўзлари.

Шу мавзуда 5-10 та TikTok/YouTube motivational видеоларни таҳлил қилиш ва хоказо.